

XIV.

Budavári, 2005. július 13.

VÉRTANÚKÉPZŐ FŐISKOLA

Sík Sándor Kossuth-díjas lett, és a díjat ő, rendtartományunk főnöke, jó szerzetesként felajánlotta a provinciának. Felújíthattuk belőle fehérnemű állományunkat: kaptunk belőle – ahogyan akkor mondtuk – Kossuth-gatyát. Mert volt már új pénzünk a pengő után: '46 nyarán jött be a jó forint. Előtte, az utolsó hetekben, már az ezer vagy millió pengőből lett milpengőért se lehetett kapni semmit a piacon. Amikor megjött az első tanári fizetés a minisztériumtól jó forintban, kaptunk valamennyit belőle a házfőnöktől. Csodálatos pénz volt: emlékszem, hogy nyár volt, s vásárolhattam egy kiló szőlőt egy Piac utcai standon hatvan fillérért. Mind megette, mind megette a kutyafajtája... Máig sem jutottunk el a milforintig, s két éve még a tenkei piacon, Szalonta határában, nyolcvan forintért vehettem egy kiló izabella szőlőt. S ha most kimegyek a piacra, 300 Ft-ért kaphatok egy kiló meggyet, barackot, de ez még csak ötszázszoros infláció. Igaz, háború nélkül, míg a milpengőt megelőzte a második világháború s a szovjetmegszállás. Csak Erdélyben Ceaucescu gazdálkodása-garázdálkodása következtében vágta le a lejből éppen a napokban négy nullát.

A '45 tavasza és '48 nyara közti csoportkezdetekre nemigen emlékszem világosan, de olyannyira voltak, hogy iskoláink államosítása után Sík Sándor hamarosan össze is gyűjti tatai rendházunkban az ifjúsági munkában érdekelt fiatal piaristákat. Lehattunk vagy húszan. Én már három világi apostollal érkezem: Arankával, Gyuszival és Erzsóval, s ők is előadnak, nemcsak én. Rendtársaim közül már csak Veszprémi Tiborra emlékezem, mert meggyóntam nála, s elmondtam, hogy nagyon elrendetlenedtem a breviáriumozásban, s ő azzal igyekezett megnyugtatni-felelelni, hogy ezt mondta:

– Gyurka, az Isten nem zsarnok...

E mondata megmaradt bennem jó félszázada után is. A tanácskozáson elmondtuk négyen is, ki-ki a maga módján, amit Debrecenben csinálunk, hozzá is szóltak rendtársaink, Sík Sándor meg figyelt. A tanácskozás végén a három világi jelenléte nélkül kívánta Sík összefoglalni ezt a korai és egyetlen kisközösség tárgyú rendi találkozót. Szavai megmaradtak bennem:

– Ez a munka jó munka, katolikus munka és kalazanciusi munka. De jegyezzétek meg jól, hogy az egyházban alázat nélkül semmire sem lehet menni.

Nem fejtette ki, hogy mi ez az alázat. Nem mondta meg, hogy a munkánkban mi a nem alázat. Csak arra emlékszem, hogy hazaérve megnéztem az evangéliumok összes alázat-helyeit, s nem tudtam kitalálni, hogy mi bajunk lehet nekünk az alázattal, mert e szó és fogalom Jézusnál nem öngyalázást, hanem a maga gyakorlatát, az Atya akaratának feltétlen szolgálatát jelenti: Tanuljatok tőlem, mert én alázatos szívű vagyok. Később majd megtanulom, hogy az egyházban az alázat „a nadrágvarrás keresését” is jelenti; akkor is ha a kommunisták akarnák, hogy keressük nadrágunk varrását. Alighanem erre gondolhatott Sík Sándor, s erre akarta felhívni figyelmünket.

Abból is gondolom, hogy 45-től a legális munka mellett folyt a földalatti munka is, mert Teri egyik szintén jelestanuló osztálytársa, Tóth Hanna, gyógyszerész akart lenni, s ezért érettségi után Szegedre kellett mennie, mert Debrecenben nem volt gyógyszerész fakultás. S elvitte oda az otthoni munka hírért. Lakos Bandinak vitte, akivel egy évben születtem, együtt szolgáltam a hazát a Tunyogiban, s egy évben szenteltek is. Ő volt az, aki Szegeden leginkább tartotta a lelket az ifjúságban. És Lakos Bandi meghívott '49 tavaszára a híros

városba, mely Tápéval határos. Jártam én már '47-ben is ott egy iskolai kirándulással, melyen akkor még falusi ösztöndíjasainkat mutattam be; talán ott is a színházban, vagy másutt. De Hanna már nem ennek a hírét vitte el, hanem a kisközösségnek, és annak, hogy van egy katolikus pap, aki tud másról is beszélni vallás címén, mint a hatodik parancsról. Az elmenésnek csak egy akadály volt: nem volt pénzem Szegedre utazni. Hogyan, hogyan nem, élt Debrecenben egy Szociális Missziós nővér, aki megszólít a Szent Anna előtt, s kezembe nyom egy százast, hogy ezt jó célra adja nekem. Nem gondoltam csodára, csak arra, hogy valaki elpletykálhatta neki, hogy mennék én Szegedre lelkigyakorlatot tartani, ha volna útiköltségem. De a magam fajta hitetlennel nem tud történni semmi csoda, mert mindent kimagyaráz.

Így vagy úgy, talán a húsvéti szünetben eljutok Szegedre. Megvan ott is a rendház. Csonka Miska bácsi még a házfőnök, s ott van a fiatalok közt az utánam két évvel szentelt Kovács Miska is. Szeretettel fogadnak, s elkezdem a lelkigyakorlatot. Szegeden a jezsuiták Mária Kongregációja, Páter Hunya s a piarista Lénárd Ödön voltak a nagymenők. Lénárd, az A.C. kulturális titkárja, s az iskolák államosítása ellen kifejtett tevékenysége következtében már börtönben ül. A Mária Kongregáció pedig már megbénult: csak templomi imádkozás címén mernek találkozni, de az ávó azt is megtudja, ami a legzártabb körben hangzik el. Téglá van már mindenütt – akkor még nem mondtunk olyat, hogy III/III-as. Minderről egy bátor kongreganista tájékoztat, aki el mert jönni lelkigyakorlatomra. Ezen ismerem meg Felberman Sárít, aki végzős vegyész, és az őszre már Pesten lesz. Aztán a bennszülött szegedieket, akikből a Csanádi egyházmegye Kalász-titkára Acsai Ilus, s a '46-ban a piaristáknál érettségizett Kopasz Pista lettek feledhetetlenek. Ilus majd hamarosan Zöldi Pálné lesz, a férje pedig Derecskén tüdőorvos, s onnan jár be majd Ilus Debrecenbe Arankához – jó tanácsokért. Ott szüli meg hat gyermekének elsejét, Máriát, s Ilus lesz majd anyósa jó két évtized múlva Demeczky Jenőnek, akinek elárulom, hogy voltam Zöldiéknél – már Sümegen –, s láttam ott valakit, akit érdemes megnéznie. Leutaztatom őt valami címen, s megnézi. Azt hiszem, ez volt az egyetlen kerítés életemben... De sikeres. Kopasz Pista meg Pálffy-lányt vesz el feleségül, s Pistával majd a Gyűjtőben találkozom, s később keresztapja leszek tíz gyermeke egyikének, Kopasz Gyurikának, akinek bátyjaival együttfocizok majd a 60-as években Peremartonban. Elmondom a lelkigyakorlaton, ami a tarsolyomban van. Fellendül ettől az élet Szegeden. Fellendül? Biztos így van, mert '52 decemberében majd Lakos Bandi lesz a harmadrendű vádlott, s kap jutalmul 14 évet. Lakos Bandi nagyon jókat tud mondani. Beszélünk a népéről, s köztük Júliáról, aki harmadéves medika, ezt, mondja:

– Tudod, ennek a Júliának papi kéz még be nem tette a lábát lelke területére.

A lelkigyakorlat végén a jól végzett munka örömeivel megyek haza Debrecenbe. Folyik tovább a csoportélet. A nyárra pedig minden apácák buzgólkodása folytán, összeszednek az ország minden részéből nyolcvan középiskolás leányt. Máig sem tudom, hogy ki volt a szervező, csak annyit tudok meg, hogy a Missziós Nővérek Krisztina körüti székházában lesz a lelkigyakorlat, s én leszek az elmélkedő – enyémeik délelőttök. Hogy ki intézte ezt, azt sem tudom. Talán Stadler Frida néni, a Klosz (Katolikus Lányok Országos Szövetsége) vezetője, aki nagyon jó barátja volt Sik Sándornak? Lehet, hogy innen fújt a szél. De azt már biztosan tudom, hogy a háziasszonyt rábízták egy Vadas Éva nevű missziós nőverre, aki majd minden hónapban rendez nekem valami összejevetelt Pesten, Budán. Ezeket előadhatok, s a Nővérek egész holdudvarát megismerem az elkövetkező években. Éva, azaz Szalézia nővér lesz majd '52-ben a negyedrendű vádlott – csak tíz év jutalommal, mert a nőket kíméli még az ávó is. Nem tudják, mi van ebben a nőben. Majd még 90. éve felett is dolgozik, s nála nélkül nincsen Bokor.

Tudtomon kívül, de ott van a 80 leányból két debreceni is: Stetka Éva és Ury Jutka. Éva az idősebb. Délutánra különböző előadók érkeznek, én meg meghallgatom valamennyit. Egy kiváló irodalomtörténész, Györgyi néni, ad elő a lányoknak. A hagyományoknak

megfelelően arról, hogy a lányok hívatása az, hogy édesanyák legyenek. Hát ez sok annak, aki hozzám jár kisközösségbe, ahol egészen mást tanulnak a hívatásról. Stetka Éva szót kér:

– Igen, Györgyi néni; a fiúknak pedig az a hívatásuk, hogy édesapák legyenek.

Györgyi néni csomagol, mert ezeket a lányokat Bulányi atya már úgy megbolondította, hogy semmit sem lehet csinálni velük. Éva költő, már korábban megmutatta nekem verseit, és csodálkoztam tehetségén. Megkeresi Rónay Gyurkát, s kötetei jelennek majd meg. Egy nagyon szép verset írt a Bokorról, még az 50-es években. Sírní lehet rajta, olyan megható. Hadd írjam ide, az a címe, hogy Elszántak.

*Mentek az országúton egy távoli falu felé / Lábukat lemarta a por
Tarisznyájuk kiürült azért énekeltek / Szalagosan lobogtak a felhők
Sodrottszirmú sárga kikericsok hajladoztak a fűszálak között / Kanyarodott az út
Ők csak mentek fedetlen fejjel a szélben / Födetlen fejjel július lángjaiban
Botjukra tűzték a tarisznját csillaggömb ült a botjuk végén
Mezítláb mentek a homokban folyamok homokján csillogott a kvarc
Elhagyták a várost
Ahol házakat emelnek az emberek házakat ahol élni aludni lehet
Gránátvirágos játszótérket az autók néma suhanását egy havas decemberi napon / Nem
ültek vonatra még a szekér is elhagyta őket
Kidőltek társaik ki hazament ki megházasodott
Ki meg csak ott maradt sebes lábbal az út porában
Eszelősen nézve a fogyatkozó menetelőket
S ők léptek előre, mikor már nem is vitte őket a lábuk
Még énekeltek, pedig már nem jött ki hang a torkukon
Még léptek előre egy távoli falu felé,
Pedig az út is kicsúszott talpuk alól, s a hideg ég
Szívükre hajolt, úgy folytatta éneküket*

'63-ban jelent meg ez a vers a Magvetőnél Az egyenlőtlen lépés c. kötetében. Elmondjam-e, mit éreztem? Igaznak éltem meg minden sorát, fájdalmasan igaznak. De ennek a története még odébb van.

A pestiek a legnagyobb szájuak. Ott van Lászlóffy Csöpi, aki odajön az egyik reggel hozzám, s mondja, hogy édesapja azzal engedte el reggel, hogy vigyen magával fogkefét is. Nem értem. Mire Csöpi megmagyarázza: Hátha tán már nem jöhetnénk haza? Érzik a lányok a levegőből, hogy itt nem babra megy a játék. A jézusi hívatás valamivel több, mint hogy a lányok anyává legyenek. S ott van Schmidt Márta, aki hamarosan meghív saját csoportjába, s a nála pár évvel fiatalabb südő lányok közt ott ül a rekamién egy Péch Lilla nevű is. Ő majd 25 évvel később laikus nőként elsőnek tart lelkigyakorlatot egy laikus férfivel (Angellel – de hol van akkor még ő) együtt a fiataloknak, mert akkorra újból nagymenő leszek, és abban az évben már 13 lelkigyakorlatot tartok... , '73-ban. Ury Jutkától pedig levelet kapok a lelkigyakorlat után egy pár hónappal. Megőriztem? Megőrizte a Történeti Hivatal! Kaptam vagy ezer oldalt tőle, de csak két darab ért az ezerből valamit. Az egyik Jutka levele.

Kedves Lelkiatyám! Akármit csinál az Atya, nem hagyjuk élni. Ha megkapta a Márta zűrös levelét az Atya, talán jobban megérti, ha ezt a zűrös levelet is megkapja. Jóformán mind a két levelet együtt írtuk, tehát a problémák jóformán ugyanazok.

Mi a kereszténység lényege? Az, hogy reggeltől estig imádkozom, vagy élem Krisztus természetét, harcolok az emberek boldogságáért azzal, hogy adok. Pl. tanítok mást az iskolában, s ezért mondjuk ő jobban felel, mint én. Vagy élem azt, hogy szomjazóknak italt adni és éheztem és ennem adtatok, stb.

Miért mondják azt, hogy Isten trónusa körül a szűzek állnak. Magyarul: besavanyodott apácák. Én is ott akarok állni, de nem állandó ima után és litániák halmaza után. Nem ez az

Isten. Isten nem békés unalom. Azt hiszem, Isten harc és győzelem. Küzdés a nyomorultakért, az önmagam teljes megtagadása, a másokért élés. Mi az Isten? Mi a keresztény élet? Az erőszakosan nem ragaszkodás, az adás, a boldogság a keresztvállaláson keresztül. Természetesen ehhez is kell az ima meg egyebek, sőt akitől már azt kívánja az Isten, tegyen úgy, és neki ez lesz a tökéletes boldogság. Nem ez a kereszténység lényege, nem? Egyáltalában nem magamat, hanem Krisztust kell adnom. De hogyan? Nem a természetemet kell adnom? Ha ég egy ház, akkor menjek oltani, vagy rohanjak imádkozni?

A lelkiatya probléma ugyanaz, mint Mártinál, annyit fűzhetek még hozzá, hogy engem ugyanúgy ismer az Atya, igazán elkezdhetnék valamit. Nagyon-nagyon kérem az Atyát, hogy minél előbb válaszoljon Mártinak is, nekem is.

Nagyon ránk férne és az újakra egy kis rázás. Lehet, hogy egész pogány úton haladunk. Nem lehetne egy pár napos rázást csinálni Pécelen? 28-án, azt hiszem, úgyis feljön az Atya. Még egy pár valakit hívnánk. Nagyon ránk férne, és pláne az újakra. A legvadabb dolgokra készen üdvözlettel.

Jutka 16. évében van, amikor a levelét írja. Ez az az életkor, amelyben az emberek még megbolondíthatók. Majd holtbizonyos, hogy Jézus *fiacskái* is ilykorúak voltak.

És, és... ott van egy 17 éves lány is, akit Bolarits Andreának hívnak. Jézus már rég hazahívta őt is (Csöpit is, Lillát is), de ha van a Bokornak harmadik nemzedéke, ez nem kis mértékben Andi tíz unokájának is köszönhető. Ma délelőtt, itt, Budaváriban a 9 órás misén, egy Andi-unoka hozta át hozzám misére Antalfáról a népet, akinek lelkigyakorlatot tartott a párjával, az amolyan Andi-nagyságrendű Orsival.

– Persze a pestieknek magának kellene csoportot szerveznem. De hát ez Debrecenből nem megy. Ha feljövök Pestre, persze hogy meglátogatom őket, de más lesz a megoldás. Juhász Miklóst Saújhelyből átrakta hamarosan a rendkormány Kanizsára, ott érte az államosítás, s Veszprém azonnal lecsapott rá: meghívta őt az egyházmegye főiskolájára a dogmatikai tanszékre, még '48-ban. A népét pedig az Egerből odahelyezett debreceni Balogh Béla öröklé meg. A piaristák meg rájönnek, hogy ha a veszprémi egyházmegyének Miklós megfelel arra, hogy főiskolai tanár legyen, akkor nekünk is jó valamire, s '49-re felkerül a Kalazantinumba. Csak hat éve hagyta ott mint növendék. S most ugyanott spirituális lesz. Kereszt- és becenéven szólítja a kispapokat: Pityunak, Lajcsinak, Emilnek – a Debrecenből jöttöket is, s a pesti lányoknak már meg is van a csoportvezetőjük. Pillanatokon belül lesz Miklósnek két lánycsoportja is, s legalább egy fiú csoportja (benne egy Mádl Ferenc névre hallgató és '48-ban Veszprémben érettségizett diákunk is), s Miklós lesz majd (Bolarits) Andi első gyermekének táv keresztapja is – mert amikor Pisti születik, ő éppen börtönben van. Mondjam-e, hogy '52-ben Miklós, és teljes joggal, a másodrendű vádlott – tizennégy év jutalommal.

Azt hiszem, még ebben az évben eljutok Sopronba is a szürke nénékhez, Ludviga nővér (Krisztina körutat megjárt) gyermekeihez lelkigyakorlatra. Megismerem a lelkészüket is, Lányi Jánost is. Életem nagy barátsága lesz ebből az ismerkedésből. Közelebbről majd Márianosztrán barátkozom meg vele az 50-es évek vége felé: együtt ülünk egy hatalmas perzsaszőnyeg előtt, s miközben kötjük a csomókat, napi nyolc órát beszélgethetünk. '68-ban majd, csak zárt péceli templomajtók mögött bemutatott ezüstmisén, Miklós és János bácsi lesz a szónok. Igen, bácsi, mert 17 évvel volt idősebb nálam. A KIO egyik első olvasója lesz, s az egyházmegyéjében nagytekintélyű paptól tisztelettel fogadják az ő előadásain keresztül a mű meglátásait.

– Honnan veheti ezeket? – kérdezik paptársai.

S talán belefért még ebbe a gazdag évbe a pécsi lelkigyakorlat is. Cserháti volt ott az egyetemi lelkész, éppen akkoriban adta át a tiszteletét a cisztercita költőnek, Ágoston Juliánnak. Mintha Cserháti hívott volna még meg, úgy emlékszem. Kerkovits Gyula volt az ifjúság

vezére. Emlékszem még Kozma Gyuszira és Baján Marikára. Marika apja a zalaegerszegi városi kórház főorvosa volt. Lánya mesélte el a családjában megesett Mindszenty-történetet.

Vasárnap délután kettőkor van a litánia Zalaegerszegen, s egyik káplánjával mondatja azt el a zalaegerszegi plébános, akit Mindszenty Józsefnek hívnak. A káplán mondja a litániát, a plébános pedig csendítés után bezárja belülről a templom ajtaját. Kevéssel utána megnyomja valaki a kilincset. Mindszenty kinyitja az ajtót. A városi főorvos áll ott.

– A litánia kettőkor kezdődik... – mondja, és bezárja az orra előtt újra a templomajtót.

Nagy fegyelemben éltek a káplánjai is. Elnevezték a szeminárium analógiájára a plébániát pemináriumnak (Mindszenty meg-nem-magyarított neve Pehm volt).

Nagyon lelkes és jókedvű társaság volt a pécsi. Sűrű kapcsolataim támadtak velük a lelkigyakorlatot követő években is. Később azonban, a börtön utáni éveimben, már nem tudtam ezeket feleleveníteni. Talán a későbbi Cserháti-hatásnak köszönhetően, nem tudtam újra táncra penderíteni őket, pedig Kerkovics Gyuszit nagyon szerettem volna. Nem ment. A többieknél sem. Elkerültek. Talán Cserháti-hatástól függetlenül is? Egyszer újra próbálkoztam Gyuszival:

– Nézd, ennyire vagyok csak képes – hangzott az elutasítás.

Az egyik találkozót, a középiskolásokkal, a Tettyén rendezik nekem. A fiúk között van egy nagyon csendes és halk szavú: 15 éves. Majd jó húsz év múlva kerül be a papi csoportba. Egy nagyon jelentős Bokor-lelkigyakorlatot az ő plébániáján rendezünk majd '73-ban – Cserhátszentivánban. Vele és papbarátaival megyek majd a 70-es évek derekán Csíkszentdomonkosba, evangéliumot analizálni tanítani az ottani plébánost, Bálint Lajost (jó tíz év múlva majd gyulafehérvári érsek lesz belőle). Járok ki hozzá Tápiósúlybe vasárnaponként misézni... és 82-ben, amikor megvonják tőlem hazám püspökei a nyilvános papi működés jogát, ő megszűnik számomra. '97-ben, amikor már megszűnnek a korlátozó intézkedések, akkor sem keres meg. Mindez nagyon fáj. Azért is nem írom ide a nevét. Vannak veszteségeink is...

De '49-ben még csak növekedéseink vannak. A zeneakadémiára kerülnek saújhelyi, debreceni tanítványaim, s talán ezek hatására is, meghívnak maguk közé az akadémiára járók is. Köztük van Picur, egy szürke szociális nővér (Szalézia a kékek közé tartozik), s ott van Maresz is, azaz a bajai Katanics Mária. Opera-jegyet szereznek nekem, hogy zeneileg is gazdagodjam, s látom-hallom a Székelyfonót meg a Kékszakállút... De mást is csinálnak. Sohasem adtam még elő egyetemi tanároknak. Picur megszervezi nekem egy előadás erejéig őket is. Harminc éves vagyok s előadok a tisztes zeneakadémiai professzoroknak. Ebből érthető, hogy így kezdem:

– A professzor uraknak beszámolok most arról, hogy miket tanítok evangélium címen növendékeiknek...

Maresz a későbbi évtizedek során is megkeres. Egy alkalommal meghív a Rádió 6-os stúdiójába. Bárdos tanár úr kórusát vezényli: *Az nem lehet...* Végig sírom a kórusművet. Minden szava hozzám szól:

Az nem lehet, hogy annyi szív fohásza / Örökké visszamáljon rólad, ég!

És annyi vér – a szabadság kovásza – / Posvány maradjon, hol elönteték.

Támadni kell, mindig nagyobb körökben, / Életnek ott, hol a mártir-tetem

Magát kiforrja csendes földi rögben: / Légy hú és bízzál jövődben, nemzetem...

És vissza nem foly az időnek árja, Előre duzzad, feltarthatlanúl?

Csak szélein marad veszteg hinárja, / S partján a holt-víz hátra kanyarúl,

Bízvást!... mi benn vagyunk a fősodorban: / Veszhet közülünk még talán nem egy:

De szállva, ím, elsők között sorban, / Vászunk dagad, hajónk előre megy!

Eljutok Miskolcra is. Hittanár ott Orosz Árpád. Rokona is, egykor hitoktatója is Bacsá Erzsébetnek. Elmegy hozzá Erzsó a vakációban, és mesél neki a debreceni dolgokról. Ennek eredményeként egy papi lelkigyakorlatra kapok meghívást a miskolci Szent Annában. Tisztes

korú és fiatal papok hallgatják szövegemet. Egyiknek sem jut eszébe, hogy eretnek volnék. De azért egyikük megjegyzi:

– A szegénység nem parancsa Jézusnak, az csak evangéliumi tanács.

Ha parancs, ha tanács, '51 őszén egy jelentős csapat jön Miskolcra a debreceni egyetemre, s friss vért pumpál az ottani életbe.

S megyek lelkigyakorlatot tartani a kisvárdai zárdába is, ahol összeszednek vagy ötven fiataalt. A lányok egy része bent alszik a zárdában – nyilván vidékiek, s az egyik nővér mondja:

– Még éjfélkor sem aludtak, hanem vitáztak maguk között azokról, amiket az atyától hallottak.

Az elmúlt napokban találkozom egy tisztos aggastyánnal, és mondja, hogy ő is ott volt azon a kisvárdai lelkigyakorlaton.

Szolnokon is tartok lelkigyakorlatot, ott találkozom Dénes Klárral.

Győrben is, ott találkozom Jahn Fricivel.

Kiskúnfélegyházán is, ahol Filoména nővér a háziasszony.

Hódmezővásárhelyen is, és ott találkozom egy domonkos apácával, akit sohasem látok újra, akinek a nevét sem tudom, csak azt tudom, hogy a három nap alatt Jézus ügyében összeért a lelkünk.

Alighanem kihagytam valamit. Mindszentyt a látogatásom utáni napon elsüllyesztette az ávó, s hogyan, hogyan nem, egyetemi lelkészeknek, pesti és nem pesti hittanároknak volt – a karácsonyi szünetben, tehát '49 legelején – egy lelkigyakorlatuk, s azt Hunya Dániel tartotta, a Papi lelkiség c. folyóirat szerkesztője, s az ország első számú lelkiéleti tekintélye. Úgy emlékszem, hogy a dunaparti kápolnában jöttünk össze, s olyan vértanúi levegője volt a lelkigyakorlatának. Hittünk magunkban. Abban, hogy helyt állunk. Két év múltán, a szerzetesek internálása s az ezt követő megegyezés után, a karácsonyi szünetben újra Hunya tart majd nekünk lelkigyakorlatot. Annak már egészen más a hangulata. Miért? Mert Rákosi volt az erősebb. Nem ment a vértanúság. Lefeküdtünk. Megegyeztünk... Nem felejttem el Hunya egy mondatát:

– Testvérek, megyünk a pöcegödör felé...

Így mondja, többes szám első személyben és nekünk, akik olyannyira bízunk erőnkben. Hunya messzibbre lát, leméri a kompromisszumok összegyűlti következményeit... Csak azt tudom, hogy én nem akarok a pöcegödör felé menni. És a püspökeink, szegények, akik nem tudják, hogy mikor viszi el őket is az ávó, azok mit tudtak? Van erről egy történetem. 1951-ben két püspök beszélget egymással a Központi Szeminárium egyik ablakmélyedésében:

– Ezekért a bűneinkért majd osztrák kolostorokban fogunk vezekelni, mondja az egyik.

– Bárcsak már ott tartanánk! – válaszol a másik.

A lefekvés-magatartás kezdetén a hierarchia is tudta, hogy az út, amelyre lépett az emberi gyengeségnek, a bűnnek az útja. Ismerte még Jézus útját, aki csak kötélvégen hurcoltan tárgyalt a trón és oltár szövetségének embereivel, főpapjával, s az államhatalom helytartójával, és nem talált módot a megegyezésre, bár Golgotára kellett mennie, bár tanításával, példájával tanítványait is golgoták felé igazította. – Nem következett be semmiféle vezeklés sem osztrák, sem egyéb kolostorokban..., de ez már odébb van, más történet. Most még lélekben legalább együtt vagyunk püspökeinkkel.

De most, '49 első napjaiban, még tele vagyunk tüzzel és tettvággyal. Megtudtuk, hogy ülést tart a budai Margitban a püspöki kar. Keressük meg őket! A küldöttek közé engem is beválasztanak. Ott találjuk a Néppárt még külföldre nem szökött tagjait, s köztük Mateovics Ferit. Készítettünk valami szöveget, ezt kellene a Püspöki Karnak magáévá tennie. Közöljük Grösszel, hogy mit kíván ebben a helyzetben az ország katolikus népe. Gröss tudja, hogy mit kíván tőle Rákosi, s arra meg – még – nem hajlandó. Nem vállalja szövegünket. Valami ilyesfélét mond:

– A katolikus nép csak tőlünk kívánja ezt, magától nem kívánja.

Megyek az egyetemi lelkészek küldötteként az A.C.-be, Czapik egri érsekhez, aki A.C.-igazgató is, s mondom, hogy miféle nyilatkozatot szeretnénk. Ő sem vállalja:

– A tanár úr most azt gondolja, hogy én gyáva vagyok. De sok bajt el lehet kerülni, ha megfontoltabban viselkedünk. (Mindszenty viselkedésére utal vele.)

Nem tudom, melyik hónapban, de alighanem, még ebben az évben létrejön egy papi csoport is Pesten. Tagjai: Ikvay Laci (ő lesz majd '52-ben az ötödrendű vádlott – 10 évvel), Kiss Laci (egyetemi lelkész volt s nagyon korán elvitte betegsége), Eglis Pista (a második Bulányi-perben, 56-ban, ítélik majd el, s találkozom vele a Gyűjtőben), Himfy Feri (az '50-es évek végén kerül majd börtönbe) és még mások is, akikre nem emlékszem, de mindegyikük jelentős személy volt. Hozták barátainkat is. Magyar Feri is így került egyszer vagy kétszer közénk. Nem volt a csoportnak szigorú struktúrája, de annyit azért tudtunk, hogy fognunk kell egymás kezét. Himfy Feri a Klosz, a Frida néni kedvelt papja volt, és még nagyon sokaké. Feri mondta az egyik korai találkozáson:

– Gyurka majd összefog minket.

Mi volt a titka ennek a korai elismerésnek. Nem az, amit a jezsuiták mondtak. Ők elértesztették rólam, hogy zsidó vagyok. Élt még akkor a családi gyóntató, a Pesten konty alá nyúló prédikációkat mondó bunyevác, Páter Ohmerovics, s ő kiosztotta rendtársait azzal, hogy ő aztán ismeri a Bulányi családot, s tudja, hogy nem vagyok zsidó. A titka más volt. Csak annyi, hogy felfedeztem magamnak az evangéliumot. Úgy érzem, hogy amit most 87. évemben mondok, az már 49-ben kész volt. Nem tudom, hogy melyik esztendőben írtam akkori, a Szeretet az Isten c. szamizdatom, de hogy már 49-ben Szegeden s Budapesten is azt mondtam, amit ebben a kis munkámban megfogalmaztam, az biztos.

Belenéztem ebbe a brosrúrámba: 128 oldal a terjedelme, 31 fejezetcím van benne, a., b., c. stb. alpontokkal. Ideírom az utolsó fejezetet. A címe:

Vegyétek magatokra az én igámat!

a. Miért küldte el az Atya a Fiút? S miért küldte így és ilyennek? Rejtettnek, szegénynek és végül meggyalázódónak? Nincs ezekre a kérdésekre más felelet, mint a jánosi: mert Szeretet az Isten. A golgotai kereszt mögött ez a szeretet világít. Ebből a szeretetből jött közénk a Názáreti. S ezt hozva magával vállalta engedelmesen a küldetést egészen a kereszthalálig. Vállalta saját elhatározásából, szabadon. Szabad volt, és mégis engedelmessé lett értünk! Mert szeretett bennünket. Azt akarta, hogy megismerjük az Istent, hogy bemutassa őt a maga példátlan életén – nekünk. Nekünk, akik ha szabadok vagyunk, igazságtalanságokra használjuk azt. Nekünk, akik elveszük mások szabadságát: rabbá tesszük embertársainkat. Szabadon önzőnek lenni, s rabként dolgoztatni embertársainkat a magunk javára – ez az egész tudományunk. Szabadon élni és halni másokért – ez pedig Jézus tudománya. E rejtett, szegény és gyalázatba fúló emberi élet önkéntes odaadása az emberiségért Emberi élet, amely önként másokért vállalt élet. Az önző szabadság s az embertipró szolgálat két oldalú gyötrelmében vergődő világnak mutatta be Jézus ezt az életet – csak azért, hogy lássunk.

b. A szalón-Krisztus bitorolja Krisztus nevét. Nincs köze hozzá. Nem ismeri az áldozatot, és nem hív áldozatra. A Názáreti ismeri is, és hív is áldozatra. Kitárja magát az egész emberiség felé, és hív: menjünk, csináljuk utána. Vegyétek magatokra az én igámat! Fel akarlak emelni benneteket a Szeretet, az Isten, a Szentháromság, az Atya világába, hogy tökéletesek legyetek, mint Ő. Eljöttem megmutatni, hogy az ember hogyan lehet olyan, mint az Atya! Szeressétek egymást, amint én szerettelek titeket, hogy ti is úgy szeressétek egymást! Csináljatok mindent szépen utánam, mert nem lehet különb a tanítvány mesterénél! Szent Pál tudja, hogy a követés végső biztosító: eggyé lenni Krisztussal. Innen adódnak biztatásai: legyetek Krisztusban, keresztelkedjétek meg, haljatok meg és támadjatok fel Krisztusban, öltsetek magatokra Krisztust!

Hogy képessé legyetek ugyanazt az érzést ápolni magatokban, amely Krisztus Jézusban megvolt: a magatokkal nem törődés, a másokért élés az élni akarás érzését.

c. Jézus, Dávid fia, könyörülj rajtunk! Add Uram, hogy lássak! Téged már látlak. Látom, tudom, hogy Te magad vagy az erőszakosan nemragaszkodás, a másokért élés, az engedelmesség, az önkéntes mindent adás, a szeretet. Azt is látom, tudom, hogy kemény ára volt és van annak, hogy te a Szeretet vagy. Hogy keresztet hív létre ez a Szeretet. Azt is tudom, hogy az azonosulás a Szeretettel a Kereszttel egyesíti az embert. Most azt kérem mindent adni akaró lélekkel, engedelmesen mindent Reád bízó, hagyó hittel, reménnyel, hogy add nekem, hogy lássak. Mit? Hogy meglássam, miként lesz a kereszt gyötrelme – boldogság. Hogyan fog boldogítani a kereszt engem és a világot? A boldogságkereső ember hogyan éri el végső célját; azt, hogy boldog legyen? S azt is lássam, hogyha az emberiség elindul Krisztus nyomában, hogyan születik meg ebből a nyomorultak, a proletárok megváltása! Hogyan lesz evangélium és jóhír és üdítés és felüdülés – kereszt?

Nincs benne egy mondat, amit ma nem tudok vállalni. Nincs benne egy mondat, amely nem illenék bele a húsz évvel később írt KIO-ba. Ez utóbbtól 40 év választ el, az előbbtől majd hatvan. Honnan ez az azonosság? Hát csak onnan, hogy ma is, negyven éve is, hatvan éve is ugyanaz a forrásom: Máté. Márk, Lukács, János.

'88-ban tartottam Márcziék lakásán három előadást, s ez korai kísérlete volt a könyvemnek. Magnóra vettük, s a szöveg megjelent a Karácsonyi Ajándék 157. számú kötetében. Ebben találom, hogy '48 nyarán tartottam egy lelkigyakorlatot debreceni népemnek a Svetitsben. Már elfeledkeztem róla, s úgy emlékeztem, mintha én a magam debreceni népét nem lelkigyakorlatoztattam volna. Nagyjából így is volt. Megvolt még a Manréza, s a péceli apácák Fraurézája is. S '49 karácsonyán odaküldtem őket. Emlékszem arra, hogy Bacsa Erzsó, Wingert Magdi, Kovács Teri az egyik évben szüleimnél, Mátyásföldön szilvesztereztek, ott mennek évvégi hálaadásra, s apám tanítja őket bridselni. A téli nagy sötétben a vonattal túlmentek Pécelen, Isaszegig utaznak, s úgy kell egy másik vonattal egy állomást visszajönniök. Mesélik, hogy Luzsénszky atya lelkigyakorlatoztatta őket, nagyon aranyos volt de nagyon hagyományos szöveget kaptak tőle. Ez az atya disszidált, s majd '93-ben találkozom vele Lyon közelében a Le Corbusier által épített, építészetileg híres domonkos kolostorban, ahol a *Droits és Libertés dans l'Église* meghívására veszek részt egy három napos konferencián, s ott ismerem meg Dorothea Nassabit Eschbornból és Hubert Tournes-t, egy délfranciaországi városból.

De a fiúk meg voltak elégedve. Thoma Bandi azzal jött haza, hogyha Bulányit hallgatom, az az érzésem, hogy fel kell akasztanom magam, de Varga László a diadalmas kereszténységről beszélt. Varga majd hamarosan disszidál. '56-ban pedig, miután felfedezte a vértesszőlői ősebert – Bandi átment az orvostudományi karról az antropológiára, mert nem bírta a fizikát –, ő is disszidál. Louvain de la Neuve-ben találkozom újra vele, az antropológia professzorával. Ez '90 nyarán van, mert Löwenben ünnepeljük a hét nyelven megjelenő Concilium nevű folyóirat 25. születésnapját... – s ott találkozom, végre személyesen is, Schillebeeckx és Küng professzorokkal.

A következő országos lelkigyakorlaton már ott vannak fiúk és lányok, debreceniek, pécsiek, pestiek Télen volt és öt napos. Magam rendeztem, tíz előadóval, és tíz szentről. Mindegyikük kapott egy félnapot, A szállást alighanem Szalézia nővér intézte, mi meg vándoroltunk előadótól előadóig. Próbálom összeszedni a tizet. Szent Benedekről Szunyogh Xavér beszélt a Szabina kápolnában. Szent Ferencről Balanyi Gyuri bácsi. Loyolai Szent Ignácra Páter Kollár, Avilai Szent Terézről Lakos Bandi, Szalézi Szent Ferencről Rónai Gyurka. S többre nem emlékszem. Volt egy városok közti megbeszélés is. Ezen Demény Peti mondja:

– Hát mi élünk Debrecenben, az atya nyomasztó szellemi fölénye mellett.

Lehet, hogy nem beszéltem? Mai eszemmel Pál, Ágoston, Tamás, és az Aquinói tehették volna ki a tízet, de nem ugrik be hozzájuk az előadók neve. A magamé sem.

Volt még egy lelkigyakorlat, annak helyet már csak a Regnum székházában, a Damjanics utcában találtunk, Simon Satya, a piarista filozófia tanár volt ott az ász. Beszért a Pavlov-féle feltételes reflexről is:

– ... s a végén a kutya odarohant a csengőhöz, s maga húzta meg.

Ott volt a hallgatóságban Zádovszki Béla debreceni medikus is, ő csak Simon Satya beköpéseit jegyezte, s volt mit jegyeznie. Egyébként ő volt az egyetlen, aki úgy hagyott ott bennünket, hogy előtte eljött hozzám elbúcsúzni:

– Atyám, én itt hagyom ezt a te vértanúképző főiskoládat.

Nem tudom már, mikor lehetett, talán '50 tavaszán, a dunaparti kápolnában Sík Sándor tartott lelkigyakorlatot az egyetemi lelkészeknek, hittanároknak. Ennek egyik szünetében bementünk Lakos Bandival Sík szobájába, mert megtudtuk, hogy Endrey Mihály püspök, az A.C.-igazgató azt mondta, hogy a Püspöki kar elé viszi az ügyet:

– Nyilatkozzék a Kar, hogy ő-e az A.C.-igazgató, vagy pedig Bulányi.

Sík azt mondta, hogy menjetek át hozzá, s beszéljétek meg vele a dolgot. Nem értettük, hogy mi a baj. Ma már értem. Hát ezeknek a lelkigyakorlatoknak híre ment, s Endrey azt vette észre, hogy van ám Actio Catholica az országban, de rajta kívül. Azzal mentünk át Endreyhez, hogy mi nem akarunk semmit sem csinálni az Actio Catholicán kívül, hanem csak azon belül. Endrey fogadott bennünket, de hűvös volt, és elzárkózó. Végül is Bandi találta meg a kulcsot a szívéhez.

– Püspök úr, azt mondja meg nekünk, hogy mit kell tennünk, hogy az eredeti ártatlanság állapotába visszajussunk.

Bandi ezzel utalt arra, hogy öszüleink bűbe estek, s elveszítették eredeti ártatlanságunkat. Endrey erre elnevette magát, s e pillanattól kezdve minden rendben volt. Áadtam neki broszúráinkat. Úgy emlékszem hét füzetet adtam át neki. Két füzet volt az Isten Országá, kettő volt a Szeretet az Isten, egy a kicsiknek írt rajzos hittankönyvem, egy hatodik a nagyoknak, az általános felsősöknek írt nem rajzos hittankönyvem, s egy hetedik, a Török Jenő által írt Tájékozódás, amely beszámolt Mindszenty-ügyről, békepapságról, szóval az egyházpolitikai helyzetről. Az eső négy megmaradt, az utolsó háromnak nyoma veszett, pedig de szeretném olvasni őket most, közel hatvan esztendő után. Ezzel rendeződött az ügy. Tanulni lehet belőle. Mít? Azt, hogy aki püspökké lesz, nem feltétlenül rossz ember, de szeret úr lenni ő is a maga portáján. Ha valami baj van, meg kell nézni, hogy mi van. Hátha csak az, ami Endreynél is volt!

Most következett ránk az aranyélet. Endrey összetrombitálta nekünk az egész országot, annak minden apostoli erejét: egyetemi lelkészek, hittanárok, apácák és a KLOSZ. S az A.C. piros plüss foteljeiben ülve elhatározott, hogy '50 nyarán három szintű lelkigyakorlatok lesznek. Felső azoknak, akik már két lelkigyakorlaton is voltak, középső, akiknek ez lesz a második lelkigyakorlatuk, és alsó, akiknek ez lesz az első lelkigyakorlatuk. Akkor azt is tudtam, hogy mindegyikhez milyen anyagot tudok majd adni. Meg nem hirdetve, suttagó propagandával, a föld alatt.

Aztán az egészről nem lett semmi. '50 nyarán, egy nagyon csúnya éjszakán teherautók álltak meg nagyon sok férfi és női rendház előtt. Felzörgették a házakat. Húsz percet kaptak öltözködésre, csomagolásra. Internálták őket. A nyugati és a déli határ közeléből, ahol közel voltak az imperialisták, meg azok láncos kuttyája, Titó. Vitték őket északra és keletre, ahol a Szovjetunió nagyobb biztonságában élhetnek. A jezsuita Pálos Tónit is, azt hiszem Pécsről. Egybeterelték őket. Ő lett a rendkormány által kinevezett elöljárója az internált jezsuitáknak. Csak egy rövid glottgatyában. Ott volt az én Páter Ohmerovicsom is. Nem nézhette ezt. Odaállt a maga 130 kilójával a kicsiny és vékonyka Tóni elé, és mondta, hogy úgy gondolja,

hogy ez a glottgatyá nem illik tiszttségéhez. Tóni meghallgatta őt, s megígérte, hogy négy centit majd még levág a glottgatyából.

A tatai piaristákat meg Újhatvanba szállították egy-két héttel később. Tata is közeliben volt az imperialistáknak. Az újhatvani nép összesereglett a rendház körül, mert azt hitték, hogy el akarják vinni kedves ferenceseiket. Ez kellett az ávónak. Odamentek. Jól összeverték a piaristákat is, a ferenceseket is. Később majd kórházban kúrálják ki némely piaristákat, de a ferencések nem úszták meg ilyen könnyen. Ők 10 évet kapnak lázításért – velük is találkozom majd a Gyűjtőben.

A szerzeteselőjárók pedig összegyűlnek; beszélni kell Grósszel. El is mennek hozzá, s kéri, hogy tárgyaljon Rákosival. Grósz nem teheti, mert ez a Vatikán feladatkörébe tartozik.

– Bezzeg ha ti papjaitokat vitték volna el, akkor tárgyalnátok!

Grósz megtörik, és hajlandó tárgyalni. Tárgyal és ott van Sík Sándor is a tárgyalóasztalnál. A másik oldalon pedig maga Rákosi. Tárgyalás közben, azt megsegítendő, viszik a tatai piaristákat Újhatvanba. Sík felemlíti a tárgyaláson Rákosinak az ott történeteket. Mire Mátyás:

– Mert fellázították a népet.

Augusztus vége felé Pesten vagyok. Ott hagytam Debrecent, s éjszaka nem alszom rendházban. Nem kell siettetni a dolgokat, ha már '48 karácsonyáig nem vitt el az ávó. Magam is bent vagyok a pesti rendházban, amikor Sík Sándor beszámol a tárgyalási eredményekről.

– Nekem azt kellett volna mondanom neki, hogy Uram, Rákosi Uram, maga most hazudik! De hát ilyet nem lehetett mondanunk, mert akkor vége a tárgyalásnak.

S a tárgyalásnak meglett az eredménye. Az ezernél is több államosított katolikus iskolából visszakaptunk nyolcat. Kettő belőle a piaristáknak is jutott: a pesti és a kecskeméti gimnázium. De az előbbi már nem a folyóparton, hanem a Mikszáth téren, a Sacré Coeur házában. Beszélek Lakos Bandival, s mondja:

– Folytatódik az egyházüldözés, de most már püspöki asszisztenciával.

Magam is írok a helyzetről egy kétlapos dolgozatot. Majd ez is ott lesz a Fő utcán az őrnagy úr előtt. Bandiéhoz hasonló tenorban. Ez sem maradt meg. Bár a Történeti Intézet megőrizhette. Talán egyszer már nem lesz titkosítva, és elküldi nekem.

Megyek vissza Debrecenbe. Jön le Sík Sándor:

– Gyurka, kell nekem Pestre egy jó magyartanár! Gondolkozzál rajta, hogy jössz-e?

Hogy mit jelentett ez nekem?! Álmaim netovábbját. Tanítani magyart ott, ahol Sík és Bátor voltak az elődeim! Gondolkodom, és ezt felelem:

– Rendfőnök Úr! Nem tudom itt hagyni a csoportjaimat. Maradnék Debrecenben.

Tudomásul veszi, és maradhatok.

S elkezdődik egy új munkaév. Nem tudom még, hogy ez az utolsó előtti.